

UDC 340.15:272-767(497.11)"13"

CERIF: S149, H165, H220, H300

DOI: 10.51204/HLH_21105A

др Стефан В. СТОЈАНОВИЋ*

КРИВИЧНА ДЕЛА ПРЕЛАСКА И ПРЕВОЂЕЊА У РИМОКАТОЛИЧАНСТВО У ДУШАНОВОМ ЗАКОНИКУ

Душанов законик представља најзначајнији сѐменик српској средњовековној права. Садржи велики број одредаба које се односе на православље, цркву, свештениство и монаштво. Првих 38 чланова директно је посвећено вери и цркви. Законик предвиђа и различита кривична дела прошив православља, а најбројнија су дела римокатоличкој прозелитизма. У уводном делу рада је најпре извршена краћа анализа положаја римокатолика у средњовековној Србији, односи српских владара са њима, а нарочито је истакнућа улога римокатоличке провајанде у превођењу православних у римокатоличанство, што је по свему судећи било најзаступљеније ујраво у време цара Душана. Предмет њавноисторијске анализе аутора су оне одредбе Душановог законика које инкриминишу превођење и прелазак у римокатоличанство. До сада је у науци несјорно утврђено да су то чланови 6, 7, 8, 9. и 21. У закључним разматрањима аутор указује на основне узроке пројисивања ових кривичних дела, као и на одређене историјске податке о Душановој антикатоличкој политици.

Кључне речи: *Православље. – Римокатоличанство. – Душанов законик. – Српско средњовековно право. – Законик свештих отаца.*

* Истраживач-сарадник Иновационог центра Универзитета у Нишу, stojanovicst91@gmail.com

Рад представља прилагођен део ауторове докторске дисертације „Православље и Српска православна црква у Душановом законнику” и презентован је на Другој међународној студентској конференцији „Право и религија” (Iustoria 2021), која је одржана 25–27. марта 2021. године на Правном факултету Универзитета у Београду.

УВОД

Пропашћу дукљанске краљевине, која је претежно била под утицајем римокатоличанства,¹ језгро српских земаља постаје Рашка са престоним градом Расом. Под јачим византијским политичким и верским утицајем, судбина Рашке била је да постане православна држава српског народа. Коначну оријентацију према Византији и православљу добија за време владавине великог жупана Стефана Немање,² оснивача многих православних задужбина (манастир Пресвете Богородице код Куршумлије, манастир Св. Ђорђа у Расу, Студеница, Хиландар и други). Његов син, Растко Немањић (касније Св. Сава), наставио је рад свог оца. Захваљујући њему Српска православна црква добија аутокефалност 1219. године од Васељенске патријаршије. Уз Немању, он је главни творац православне Србије.

Ипак, средњовековна Србија није била лишена римокатоличког утицаја. Често се дешавало да су и сами српски владари преговарали са западним владарима или папама, те склапали политичке бракове са западним принцезама. Тако је, нпр. Стефан Немања преговарао 1189. године са немачким царем Фридрихом Барбаросом у Нишу. Његов син, Стефан Првовенчани, оженио се Аном Дандоло, унуком млетачког дужда Енрика Дандола. 1217. године добио је краљевску круну од папе Хонорија III, и тиме постао „краљ свих српских земаља”, док је његов брат Вукан, као удеони кнез Дукље (Зете), већ носио стару краљевску титулу. Краљица Јелена Анжујска била је супруга краља Уроша I,³ који је у Србију довео немачке рударе Сасе.

- 1 Михајло Војисављевић, владар Дукље (кнез од 1052. до 1077, а потом и краљ од 1077. до 1081), желећи да обезбеди независност своје земље од византијске христјанизације која се спроводила из Драча, склопио је споразум са папом. Папа Александар II је 1067. године основао барску надбискупију, која је постала верски центар Дукље. Заузврат, кнез Михајло од папе Гргура VII добија краљевску круну 1077. године.
- 2 Промена државотворног центра српског народа, коју је уједно пратила и промена верске политике, симболично је садржана у Немањиним крштењу. О томе пише његов син, краљ Стефан Првовенчани: „И вољом Божјом и Пречисте Његове Матере роди се и ово свето дете, које ће Божјим промислом бити сакупилац пропахлих земаља отачаства његова, пастир и учитељ, па, шта више, и обновилац онога што је било пропало, у месту по имену Рибница. А како су у земљи тој (и) латински јереји, то се по вољи Божјој удостоји да у храму том прими (и) латинско крштење. А кад се вратио отац његов у столно место, опет се удостоји да прими друго крштење из руку светитеља и архијереја усред српске земље, у храму Светих и свеславних и врховних апостола, Петра и Павла.” Свети краљ Стефан Првовенчани, *Житије свейої Симеона Мироточивої*, (прир. Мирослав Павловић), Манастир Светог Саве Српског Кувеждин, Крагујевац 2016, 41–42.
- 3 Краљ Урош I (1242–1276) био је син краља Стефана Првовенчаног и краљице Ане Дандоло.

Преговарао је и са сицилијанским краљем Карлом I Анжујским чија је амбиција била освајање Цариграда. Урошев син, краљ Драгутин (1276–1282), наставио је политику свог оца, а под утицајем мајке био је благонаклон према римокатолицима. Ожењен је угарском принцезом Каталином Арпад 1268. године, ради потврђивања мировног уговора између Србије и Угарске. Цар Душан, увиђајући опасност од турског продирања,⁴ затражио је од авињонског папе Иноћентија VI да га именује за „капетана хришћанске војске”, у борби против Османлија, а да ће он и српски народ прихватити римокатоличанство.⁵ Понудио је 1350. године и савез Млечанима за заједнички напад на Цариград, будући да му је за освајање византијске престонице била неопходна јака флота.⁶

Ова повремена окретања српских владара Западу у суштини представљају само дипломатске потезе који су у датом политичком тренутку Србији били потребни, будући да се налазила „између Истока и Запада”. То не значи да је неко од Немањића искрено желео да призна примат римокатоличке цркве. Темељи православља у Србији на тај начин нису могли да буду пољуљани, јер су сви владари из ове династије уживали подршку Српске православне цркве, а са друге стране били њени заштитници, отелотворујућина тај начин у потпуности начело симфоније, успостављено још Законоправилом Св. Саве.

Утицај римокатоличанства осећао се и унутар саме државе. Било је доста поданика римокатоличке вероисповести, нарочито у приморју. Такође, немачки рудари, Саси, оснивали су своје рударске насеобине, у којима су имали своју самоуправу (свог кнеза, суд, цркву). Везе са Западом одржаване су трговином, и то са Дубровчанима и Которанима. Дубровчани су имали своје трговачке колоније у градовима у унутрашњости државе, а њихов правни положај регулисан је уговорима са српским владарима.⁷

Уз Српску православну цркву, чије је архиепископско седиште средином XIII века премештено из Жиче у Пећ, постојале су и латинске бискупије под управом Рима. Смештене на јадранској обали, или уз њу, административно су биле подељене у три групе: надбискупију

4 Османлије су 1354. године заузеле Галипољ, чиме почиње епоха њиховог трајног насељавања на европском тлу. Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Мiба Books, Београд 2017, 601.

5 Божидар Ферјанчић, Сима Ђирковић, *Стефан Душан, краљ и цар 1331–1355*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2005, 299.

6 Момчило Спремић, *Србија и Венеција (VI–XVI век)*, Службени гласник, Београд 2016, 43.

7 Срђан Шаркић, „Правни положај странаца у средњовековној Србији”, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 3/2011, 56.

барску, која је заједно са својим изборним седиштем непосредно потпадала под Свету столицу, бискупију которску, која је имала јурисдикцију над Латинима у српској унутрашњости (укључујући и Сасе рударе) и зависила је од бискупије Барија у Апулији, и бискупије требињску и захумску (херцеговачку), под надбискупијом дубровачком (чије је седиште било изван српске територије).⁸ У средњовековној Србији је било доста римокатоличких парохија, које су настајале од средине XIII века на основу привилегија датим досељеним Сасима.⁹

Добре односе са римокатолицима и папом посебно је одржавала краљица Јелена Анжујска¹⁰ (око 1250–1314), супруга краља Уроша I и мајка краљева Драгутина и Милутина. Када је краљ Драгутин преузео власт, својој мајци је уступио управљање Зетом, Требињем, крајевима око Плава и Ибра. Папа Никола IV (1288–1292) у својој посланици писаној у Риети 23. јула 1288. године моли и препоручује краљици да подржи његове предлоге о окретању Србије ка римокатоличанству.¹¹ Сарађујући са Римокатоличком црквом, изградила је четири фрањевачка манастира у зетским градовима Котору, Бару, Улцињу и Скадру. Подигла је и православни манастир Градац. Фрањевци (Мала браћа, фратри) били сусвештенички ред који је ширио римокатоличанство на источној обали Јадрана, посебно у областима под српском влашћу, а залагали су се и за унију Западне и Источне цркве.¹²

8 Димитри Оболенски, *Византијски комонвелт*, Просвета: Српска књижевна задруга, Београд 1991, 298.

9 Сима Ђирковић, *Католичке парохије у средњовековној Србији*, Работници, војници, духовници, Equilibrium, Београд 1997, 240–258.

10 Њено порекло ни данас није у потпуности разјашњено. Највероватније је била рођака краља Карла I Анжујског. М. Поповић истиче да је „својим животом и радом успела да помири две тако оштре крајности, папство и Србију, римокатолицизам и православље. Тежила је да створи унију, што су безуспешно покушавале папе. Папе су је поштовале и сматрале „верном кћери римокатолицизма“, јер је несребично помагала римокатоличку веру.

Такође је била окренута српском народу, кога је прихватила као свој”. Мирослав Поповић, *Српска краљица Јелена између римокатоличанства и православља*, Православни Богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, Београд 2010, 85–86.

11 *Ibid.*, 82

12 Византијски цар Михаило VIII Палеолог (1259–1282) успео је да 1261. године поврати Цариград од крсташа, који су га заузели 1204. године. Како би избегао напад на Византију од стране Карла I Анжујског, Михаило је почео преговоре са папом око црквеног уједињења православне и римокатоличке цркве. До уније је заиста и дошло на сабору у Лиону 6. јуна 1274. године. Унија, иако формално потписана од стране византијских емисара, ипак, никада није била прихваћена у Византији. Овај превасходно политички потез спасао је Визан-

Иако папска Курија није могла да постигне договор са српским владарима о преласку Србије у римокатоличанство, папе су наставиле да воде римокатоличку пропаганду мисионарењем и ширењем римокатоличке вере. Римокатолички прозелитизам је изгледа био најјачи у време Душановог царства. А. Соловјев каже да „у Душаново доба спада велика офанзива католицизма: појачана делатност фрањеваца у Босни, покушаји папе Климента VI да потчини себи Свету Гору (1343. г.) и Србију.”¹³ Управо је папа Климент VI (1342–1352) саопштио драчком архиепископу Антонију, дубровачком архиепископу Илији и трогирском епископу Бартолу, да је чуо „да у неким крајевима краљевине Рашке, Албаније и Славоније, као и у другим оближњим областима, народ мисли и верује да се Христово тело налази у примању пресног хлеба, крштавају се противно обредима и одредбама католичке цркве, тунику Господњу поцепали су и упропастили, пробудило се опасно шизмаштво, уведене су нове секте и сеју разне заблуде, на основу којих лажно, али упорно, верују да дух свети произлази само од оца, а не како то учи света римска црква, а исто тако сасвим друкчије говоре и мисле о Христовом телу, крштењу итд.” Папа, стога, моли ова црквена лица да „растерају шизматике, да униште секте, уклоне заблуде, поправе ову велику удаљеност и незаконитост, да једном речи, залутале душе приведу јединству католичке вере и врате обредима и обичајима латинске цркве, па ако је потребно да би се све то постигло – нека употребе и световну власт.”¹⁴ Такође, мађарски краљ Лајош I писао је папи 1346. године да се спрема против српског народа и да ће ускоро, у славу Божју, заузети Рашку (Србију), коју држе противници свете и једине матере цркве, шизматици и неверници који презиру католичку веру.¹⁵

На основу овога можемо да закључимо да је у средњовековној Србији било српских грађана римокатоличке вере, нарочито у приморју. На територији српског царства боравили су и дубровачки трговци и немачки рудари – Саси, такође римокатолици. Исповедање римокатоличке вере је очигледно било дозвољено. Међутим, верска политика папске Курије, која се огледала у римокатоличком прозелитизму, односно превођењу и утицању на православне вернике срп-

тију од сицилијанског краља, јер је папа забранио Карлу I Анжујском да нападне Цариград.

- 13 Александар В. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. године*, САНУ, Београд 1980, 175.
- 14 Миодраг Ал. Пурковић, *Авињонске папе и српске земље*, Лио, Горњи Милановац 2002, 51–52.
- 15 Радослав М. Грујић, *Политичко-верска активност Ватикана на Балкану кроз векове*, *Catena mundi*, Београд 2020, 38.

ског царства да постану римокатолици, није била дозвољена. Т. Тарановски истиче: „Бранећи православље од отпадништва, које би могла изазвати агресивност католицизма, Душанов Законик забрањује под претњом казне католичку пропаганду нарочито свештеницима. Та се одредба не коси са системом толеранције у конфесионалној држави према иноверцима, јер систем толеранције допушта слободно и јавно исповедање иноверне вере само оним, који су у њој рођени, а никако не дозвољава ширење њихове вере међу припадницима државне вере.”¹⁶ У овом закључку Т. Тарановског налази се идеја целокупне групе чланова Душановог законика који се односе на заштиту православља од римокатоличког прозелитизма. Римокатолици су у Душановој Србији могли слободно да исповедају своју веру, али је мисионарење и превођење православних верника у римокатолике било строго забрањено његовим Закоником. Саме одредбе Законика које забрањују римокатоличку пропаганду представљају јасан доказ о постојању такве активности римокатоличких мисионара.

2. КРИВИЧНА ДЕЛА ПРЕЛАСКА И ПРЕВОЂЕЊА У РИМОКАТОЛИЧАНСТВО

Душанов законик садржи кривичноправне одредбе којима предвиђа кривична дела преласка и превођења у римокатоличанство. Њихово главно обележје се састоји у превођењу православних хришћана српске царевине у римокатолике, односно у стварању потенцијалне опасности да до тога дође. Чланови Законика које је до сада несумњиво утврђено да се односе на ова дела су 6, 7, 8, 9. и 21. Овде спадају: 1) отпадништво од православља у римокатоличанство, 2) превођење православног у римокатоличанство од стране римокатоличког свештеника, 3) брак римокатолика и православне и 4) продаја православног хришћанина римокатолику.

2.1. Отпадништво од православља у римокатоличанство

Члан 6. Законика „Ѡ ереси латин'ској” регулише апостасију: „И за ересь латин'скоју; што [се] соу (о)братилн христ'ане въ азѣмство; да се възврате опеть въ христ'ан'ство; ако ли се кто обрѣте прѣчювь и не възвратнвъ се въ христ'ан'ство, да се каже како пише оу законноу светынѣхъ отьць.”¹⁷ Овим чланом наређује се онима који су прешли (обратили се) у римока-

16 Теодор Тарановски, *Историја српској ѣрава у Немањин'кој држави*, (прир. Раде Михаљчић), Лирика, Београд 2002, 361.

17 Стојан Новаковић, *Законик Сѣефана Душана цара српској 1349–1354*, Задужбина Илије М. Коларца, Београд 1898, 11.

толичанство (јерес латинска, азимство) да се врате у православље. Ко не послуша наредбу и не врати се у православље биће кажњен по Законику светих отаца. Наведени члан забрањује преобраћање и отпадништво (апостасију) православних у римокатолицизам. Православне вернике Законик назива хришћанима, а припаднике римокатоличке вероисповести подводи под *јерес латинску* и *азимство*. У обредном и литургијском смислу *азимство* представља једну од битних разлика између православне и римокатоличке цркве, будући да римокатолици у причешћу употребљавају бесквасни хлеб (азима), па се под овим појмом подразумевају управо припадници римокатоличке цркве у српским православним земљама.¹⁸ А. Соловјев сматра да израз *азимство* долази од грчке речи *ἄζυμος* (неквашен хлеб).¹⁹ М. Петровић сматра да такав облик у грчком језику не постоји, те каже да ова реч потиче од *ἄζυμοι* – Азимити, једно од имена за Латине римокатолике као јеретике.²⁰ Н. Радојчић је указао да је извор члана 6. глава А-2 Синтагме Матије Властара.²¹ Ипак, не може се у потпуности изједначити римокатоличанство (јерес латинска) са јересима које се помињу у наведеној глави Синтагме. Наиме, Душанов законик не забрањује исповедање римокатоличанства. Уосталом, у Српском царству било је доста римокатолика, нарочито у приморском делу, затим трговачких колонија Дубровчана, као и немачких рудара Саса по рударским центрима. Оно што Законик забрањује је римокатолички прозелитизам, односно превођење и прелаз православних у римокатолике. Да је ова тенденција постојала несумњиво показује дотична одредба којом се наређује да православни који су прешли у римокатоличанство морају да се врате православној вери.

А. Соловјев је сматрао да је одредба члана 6. „неправилна” из угла кривичноправне науке због свог ретроактивног дејства и да у суштини представља „потврду старог правила да православни хришћанин не сме напустити свој обред и прећи у другу веру: стога она обухвата и случајеве настале пре доношења те одредбе.”²² Наиме, напуштање православља (отпадништво од праве вере, апостасија) кривично је дело које је инкриминисано Закономправилном Св. Саве, што значи да га је српско право познавало и пре Душановог законо-

18 Татјана Суботин-Голубовић, „Азимство”, Сима Ђирковић, Раде Михаљчић (ур.), *Лексикон српској средњеј века*, Knowledge, Београд 1999, 4.

19 А. В. Соловјев, *Законик*, 175.

20 Миодраг Петровић, „Бабунска реч” у Законику цара Стефана Душана 1349. и 1354. године”, *Археографски њрилози*, 25/2003, 144.

21 Никола Радојчић (прир.), *Законик цара Стефана Душана 1349 и 1354*, САНУ, Београд 1960, 91.

22 А. В. Соловјев, *Законик*, 176.

давства. Међутим, како Законоправилом није предвиђен облик напуштања православља преласком у римокатоличанство, Душановим закоником је шире протумачено правно дејство одредаба Законоправила које регулишу ово кривично дело. То је учињено означавањем римокатоличанства као јереси. Из овога следи да самим тим што су прешли у римокатолицизам, поједини православни верници су учинили наведено кривично дело, те су према одредбама Законоправила били кривично одговорни. Пошто Законоправило није регулисало овај облик отпадништва од православља – у римокатоличанство, већ само у јерес или незнабоштво, Законик је пружио прилику бившим православним верницима да се покају и врате правој вери. У стварности, основни разлог који је определио да цар Душан пропише ову могућност вероватно је био одређени број православних који су под притиском и пропагандом римокатоличке цркве прешли у римокатолицизам. Да би се избегло кажњавање српских поданика који су већ учинили наведено кривично дело, Душановзакониким наређењу да се врате у православље. Једино онај који би се оглушио о наредбу из првог дела наведеног члана, био би кажњаван по Законнику светих отаца, тј. Законоправилу, чиме би се активирала његова примена. Зато се пре може говорити о условно одложеној примени Законоправила, него о ретроактивном дејству Душановог законика.²³

Законик једино говори о онима који су прешли на римокатоличанство пре његовог доношења. Са друге стране, не предвиђа никакву норму за оне који би прешли после његовог доношења. Ово је још један доказ који иде у прилог наведеној тези, будући да је забрана напуштања праве вере садржана у Законоправилу (*како њише у Законнику светих оца*), те није било потребе да се понови у Законнику. И управо због тога је цар Душан сматрао да је у погледу кривичне санкције довољно да само опомене учиниоце овог дела упућујући на Законоправило.

Употребљен је израз „да се каже”, што значи „да се казни”. Порекло овог термина је из црквеног права, односно, како је указао А. Соловјев, из система црквених епитимија чији је основни циљ поправљање кривца, па се у словенским језицима појављују изрази „казн” и „наказн” од глагола „казати”, „наказати” што значи говорити, учити, али и кажњавати.²⁴

Важно је утврдити на коју одредбу односно казну члан 6. Законика упућује; А. Соловјев је закључио да је ово упућивање нејасно, јер ни Синтагма ни Номоканон не кажњавају прелазак из правосла-

23 Стефан Стојановић, „Јеретик из члана 10 Душановог законика”, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 85/2019, 412, фн 2.

24 А. В. Соловјев, *Законик*, 176.

вља у римокатоличку веру: „Вероватно је да Душанов Сабор циља на проширено тумачење одредбе Скраћене синтагме А-1 (из Прохирана 39, 34), који понавља одредбу Јустинијанова Кодекса (I, 5, 22).”²⁵ Ова одредба у Синтагми Матије Властара је друга световна одредба под насловом „Закони градских” (дакле, у питању су две световне одредбе) главе А-1 и гласи: „Отстоупльшен отъ православныхъ вѣры, и еретницы бывше, или пожрѣше, или пожрѣти комоу обѣштавшѣ, сене могутъ завѣштати се, рекше діатакати, ниже даровати, ниже отъ завѣта, ниже без завѣта приимати что не могутъ.”²⁶ Дакле, као што је наведено, приметио је да је ово упућивање на Законик светих отаца „доста нејасно”, јер ни Законоправило ни Синтагма не кажњавају прелаз у римокатоличанство. Зато је закључио да „Душанов законик упућује на ту одредбу и вероватно баш због тога служи се у овом члану, поред речи „азимство”, и изразом „јерес латинска”, пошто у овом случају изједначаје католике с Јустинијановим јеретцима.”²⁷

А. Соловјев је дошао до наведеног закључка јер је применио искључиво језичко-логичко тумачење, те није узео у обзир одредбу 39. 28 Закона градског у Законоправилу, која предвиђа смртну казну за православног који пређе у манихејство: „Манихѣн. ниже христѣани бивше. по томъ манихѣнскаа сътвораше. или такоуе свѣдающе. и не прѣдающе ихъ кнеземь. конуѣноу моуцѣ повинны соутъ. и ниже въ санохъ. или въ коннствѣхъ или въ сьнмишнихъ соуще. дльжны соутъ пещи се еда оуѣ нныхъ есть кто такоуе. аще же оуѣдевьше и не прѣдадетъ его. аще и правокѣрнѣн сътъ. конуѣноу моуцѣ подьнмоутъ.”²⁸ Реч „манихејац” из одредбе главе А-2 Синтагме²⁹ (која је била узор члану 10. Законика, како је то приметио Н. Селаковић),³⁰ замењена је у члану 10. Законика термином „јеретик”, што јасно показује да нема места строгом језичко-логичком тумачењу наведених одредаба.³¹ Такође, треба приметити да је израз „манихејац” могао бити преведен и као богумил или бабун, али, ипак, није. Необично је и што је А. Соловјев закључио да је члан 6. упућивао на одредбу Синтагмекоја предвиђа имовинску казну,

25 *Ibid.*, 175.

26 Стојан Новаковић (прир.), *Матије Властара Синѣаѣмаѣ*, СКА, Београд 1907, 59. Видети и превод Синтагме на савремени српски језик: Татјана Суботин-Голубовић (прев.), *Матија Властѣар, Синѣаѣма*, САНУ, Београд 2013, 40.

27 А. В. Соловјев, *Законик*, 175.

28 Ниѣифор Дучић, *Крмчија Морачка*, Гласник српског ученог друштва, Београд 1884, 126.

29 Ова одредба гласи: „Манихѣн, аште гавитъ се въ грѣхскоу мѣстѣ живѣн, да оуѣкнетъ се.” С. Новаковић, *Синѣаѣмаѣ*, 78. Т. Суботин-Голубовић, *Синѣаѣма*, 53.

30 Никола Селаковић, *Душанов законик и ѣравни ѣрансѣланѣи*, Правни факултет у Београду, Београд 2007, 28.

31 С. Стојановић, *Јеретик*, 416.

иако је и сам приметио да је „у области кривичног права византијски систем одавно стајао на гледишту да свако кривично дело држава мора кажњавати, обично смртном или телесном казном.”³²

Са друге стране, А. Катанчевић сматра да се члан 6. Душановог законика односи на Закон градски из Законоправила, те је навео кривична дела отпадништва од православља у Закону градском: „Прво по реду (39. 28) постоји када правоверни хришћанин постане манихејац. Друго чини онај ко зна за такав поступак, а не пријави га (такође 39. 28). Треће (39. 33) се састоји у практиковању политеистичке религије после крштења. Четврто дело (39. 34) постоји уколико је неко одступио од праве вере и постао јеретик, принео жртву или некоме обећао да ће је принети. У првом, другом и четвртом случају казна је смрт. Трећи од наведених деликата се кажњава забраном сачињавања тестамена, давања поклона и наслеђивања (било по тестаменту, било интестатски).”³³ А. Катанчевић је овде очигледно направио омашку. Наиме, у првом, другом и трећем случају (39. 28 и 39. 33 Закона градског) казна је смрт, а у четвртом (39. 34 Закона градског) забрана сачињавања завештања, даровања и наслеђивања.

А. Катанчевић је оповргавао тезу А. Соловјева и указао да се у конкретном случају има применити смртна казна из одредбе 39. 28 Закона градског, аргументујући да је мало вероватно да би средњовековни суд изрицао казну ограничења пословне способности, јер би се лако могла изиграти због свог будућег важења, те да се термин „казати” у смислу „казнити” у Душановом законнику најчешће употребљава када се упућује на примену смртне казне (чланови 140–142, 144–147, 149, 165, 173. и 178).³⁴ Стога би његов превод овог члана гласио: „Православци који су се обратили у римокатоличанство, да се врате опет у православље. Ко то не учини, да се казни као да је прешао у богумилство, смртном казном.”³⁵

Прихватајући аргументацију А. Катанчевића, до истог закључка долазимо мало другачијим путем. Наиме, одредбе о напуштању праве вере треба најпре прегледати из Прохирона (Закон градског), јер оне омогућавају боље систематско тумачење, будући да Синтагма садржи само две одредбе о овом кривичном делу. Тако се уочавају два облика истог кривичног дела напуштања православља: 1) члан 39. 28 Закона градског кажњава отпадништво у манихејство, што у

32 А. В. Соловјев, *Законик*, 4.

33 Андреја Катанчевић, „Деликт римокатоличког прозелитизма у средњовековној Србији”, *Црквене студије*, 2/2016, 562.

34 Што је уосталом приметио и А. Соловјев, *Законик*, 176.

35 А. Катанчевић, 563.

суштини одговара преласку у јерес: „Манихѣн. н же христїанн бнвкше. по томъ манихѣнскаа сѣтварающе. ннн такоуѣ свѣдающе. н не прѣдающе нхъ кнезедь. конауѣнїн моуцѣ повинньны соутъ. н нже въ санохъ. ннн въ коннствѣхъ ннн въ снннннннхъ соуше. дльжньны соутъ печи се еда шть нннхъ ксть кто такоуѣ. аше же оуѣдѣвѣше н не прѣдадетъ его. аше н правовѣрнїн сѣтъ. конауѣноюу моукъ поднмоутъ.”³⁶ Ова одредба није преузета у Синтагми; и 2) члан 39. 33 кажњава отпадништво у незнабоштво (паганство): „Нже сподобыкѣ се светаго крѣщенїа н пакы елннствоуѣтѣ. конуѣнїн повинньн ксть моуцѣ.”³⁷ Ова одредба је преузета у Синтагми, као прва световна одредба главе А-1: „сподобльшен се светаго крѣштенїа, н пакы елннствоуѣштѣн, послѣннїемоу тоуленїю подлежѣтѣ.”³⁸ Дакле, видимо да је за напуштање православља кривична санкција била смртна казна. Овим одредбама треба додати и правило 39. 30 које смртном казном кажњава конкретно приношење незнабожачке (јелинске) жртве: „Творен елннскыѣ жрѣтвн. ннн поунтаѣ ндолн. ннн каде нхъ. ннн лнванъ сѣжнзаѣ ндѣ. конуѣнїн повинньн ксть моуцѣ.”³⁹ Оно није преузето у Синтагми, али је од значаја за тумачење прописа 39. 34 које је Матија Властар уврстио у своју Синтагму.

Поред кажњавања ових дела смртном казном, у Прохирону постоје и имовинске казне за ова дела. Тако члан 39. 29 предвиђа: „Манихѣн н по сѣмрѣтн оулануають се н јакко ннкѣто же нхъ не наслѣднѣтѣ шть закѣта. ннн шть незауѣшанїа. аше н сѣродннннн боудоутъ правовѣрннннн. разкѣ дѣтїн. нѣ вьнонтѣ се ндѣнїѣ нхъ наше скровнше. Тѣкьмо ко дѣтн нхъ правовѣрнннн соуше наслѣдоуѣтѣ ѣ. такоуаа же н ѡ Данатїанѣхъ.”⁴⁰ Дакле, забрањује се да се манихејац (подразумева се и онај ко је из православља прешао у манихејство, јер је тиме постао манихејац) наслеђује завештајно или без завештања (са изузетком њихове православне деце). Сада се поставља питање односа између смртне и имовинске казне за манихејца – губитка способности наслеђивања. Која се од ових казни примењивала? Сматрамо да су се примењивале обе кумулативно. Дакле, забрана наслеђивања примењивала би се уз главну, смртну казну из члана 39. 28 Закона градског. С тим што се у пракси могла применити и само она. Наиме, ако би манихејац умро, без осуде у кривичном поступку, односно пре извршења смртне казне, онда би забрана наслеђивања представљала главну, тачније једину казну. Међутим, уколико је манихејац осуђен и погубљен, онда би

36 Н. Дучић, 126.

37 *Ibid.*, 127.

38 С. Новаковић, *Синїаїмаї*, 59. Т. Суботин-Голубовић, *Синїаїма*, 40.

39 Н. Дучић, 126–127.

40 *Ibid.*, 126.

имала карактер допунске казне. Слично прописује и одредба 39. 34: „Отстоупльшен отъ правокѣрныхъ вѣры. и еретницъ бывше. или идоломъ пожрьше. или пожрѣти кому обѣщавше се. не догоу завѣщавати ни даровъ дати. ни отъ завѣта же ни отъ незавѣщанїа възымати что не догоутъ.”⁴¹ Такође је садржи и Синтагма: „Отстоупльшен отъ православныхъ вѣры, и еретницы бывше, или пожрьше, или пожрѣти кому обѣщавше, се не догоутъ завѣщавати се, рекше діатаксати, ниже даровати, ниже отъ завѣта, ниже безъ завѣта приимати что не догоутъ.”⁴² Дакле, за отпадништво од православља у незнабоштво, као и за приношење незнабожачке жртве била је предвиђена смртна казна. Имовинска казна се огледала у забрани завештавања, даровања и наслеђивања. Однос између правила 39. 33 и 39. 34 у суштини је морао бити исти као и однос између чланова 39. 28 и 39. 29. Ограничење пословне способности из члана 39. 34 се примењивало заједно са смртном казном из члана 39. 33 Прохирона.⁴³ Отпадник од православља се кажњавао смртном казном на основу осуђујуће пресуде. Наведене имовинске казне из одредби 39. 29 и 39. 34, према нашем мишљењу, важиле су аутоматски, по самом закону (*ex lege*), односно од тренутка напуштања православља, тако да се из наведеног разлога не можемо сложити са А. Катанчевићем, који каже да би на основу пресуде, коју би евентуално изрекао средњовековни суд, „ограничење пословне способности требало да важи убудуће”,⁴⁴ јер окривљени није напустио православље у тренутку изрицања пресуде, већ раније. Али се с њим слажемо, да, уколико би ограничење пословне способности била једина казна, она би се „лако дала изиграти”.⁴⁵ Ово би могао бити још један аргумент који иде у прилог тези о кумулативној примени смртне и имовинске казне на отпаднике од православља.

Напослетку треба навести пример кривичног дела *невере*, будући да су и за ово дело казне прописане кумулативно – смрт и конфискација имовине издајника (расап). У Законоправилу то је одредба 39. 10

41 *Ibid.*, 127.

42 С. Новаковић, *Синѡаѡмаѡ*, 59. Т. Суботин-Голубовић, *Синѡаѡма*, 40.

43 Одредба 39. 34 кажњава и оног ко напусти православље и постане јеретик. Како одредба о преласку у манихејство није уврштена у Синтагму, а Законик употребљава израз *јерес латинска*, А. Соловјев је закључио да је ово одредба из Синтагме на коју је Законик упућивао (како је већ указано). Истина, имовинска казна из ове и одредбе о манихејцима(39. 29) нешто се разликује, али то не мења суштину – обе су се морале примењивати уз смртну казну. Ова дистинкција је можда била од значаја у византијском праву, будући да је у Византији поред манихејства било и других јереси.

44 А. Катанчевић, 563.

45 *Ibid.*

Закона градског: „Иже на спасеніе цареве тѣшетнаи пооучають се оубывають се и домъ его расхититъ се:”⁴⁶ У Синтагми се ова одредба налази у глави П-21 „Ѡ прѣдательнѣхъ” и гласи: „Иже на спасеніе цареве или гражданство възнѣствовавъ, или пооучивъ се, оубывають се и разграбляють се.”⁴⁷

Резимирајући наведено, закључујемо да се биће кривичног дела отпадништва од православља састоји у напуштању (издаји) православној вери без обзира на то да ли је реч о преласку у јерес, незнабоштво или римокатоличанство те да је за ово дело била предвиђена увек смртна казна уз ограничење пословне способности. Можда је из тог разлога Матија Властар сматрао да је довољно да преузме само две одредбе о овом делу – једну која прописује смртну, и другу, која предвиђа имовинску казну? Како год било, једно је сигурно – члан 6. Законика могао је да упућује само на одредбу 39. 28 Закона градског у Законоправилу, јер она прописује главну, смртну казну. Вероватно је имао у виду и забрану наслеђивања из члана 39. 29 Закона градског. Такође, ово је уједно и доказ да је Душанов законик под термином „Законик светих отаца” подразумевао Законоправило, а не Синтагму, јер једино Законоправило садржи основну одредбу о напуштању православља и преласку у манихејство, односно јерес. Међутим, члан 6. не предвиђа да ће се православни који су прешли у римокатолицизам одмах казнити на основу Законика светих отаца. Остављена им је могућност да се покају и врате правослаљу. Казна је предвиђена за оне који би истрајавали у свом отпадништву. На крају, треба поставити питање – да ли ће онај који је прешао у римокатолицизам лакше одлучити да се врати православној вери ако би му било запређено ограничењем пословне способности или смртном казном? Законик је, дакле, чланом 6. за отпаднике од православља који су прешли у римокатоличанство, а одбијају да се врате правослаљу, упућивао на смртну казну (*poena capitalis*).

Да би се успешно извршила наредба из члана 6. Душановог законика, Српска православна црква морала је да преузме одређену обавезу. Та обавеза се састојала у постављању протопопова по свим градовима и трговима, чији је задатак био да врате отпаднике у римокатоличанство православној вери. Законик је у члану 7. „Ѡ ереси латинѣскон” предвидео: „И да постави црковъ велнка протопопѣ по възсѣхъ [градовѣхъ и] трговѣхъ да възврате христіане отъ ереси латинѣскихъ, кон се соу обратили въз вѣроу латинѣскоу; и да имъ даде заповѣдь доуховноу; и да се възсакы

46 Н. Дучић, 125.

47 С. Новаковић, *Синѣаѣмаѣ*, 468. Т. Суботин-Голубовић, *Синѣаѣма*, 338.

врати вѣ христіан'ство."⁴⁸ Овај члан није кривичноправна одредба, али је у тесној вези са претходним чланом и представља његову допуну. Наиме, Велика црква, под којом се подразумева Пећка патријаршија, имала је обавезу да по свим градовима и трговима постави протопопове да поврате хришћане који су се обратили у веру латинску од *јереси латинске*, да им дају духовну заповест и да сваког понаособ врате у православље. Колика је опасност за православље претила од римокатоличког прозелитизма и колико је значајан задатак био да се православни који су преобраћени у римокатолицизам врате у православну веру, несумњиво говори дотични члан Законика, који ову дужност поверава цркви. Протопопови (хорепископи), били су помоћници епископа који су у Српској цркви постављани по византијском узору и по традицији старе православне цркве, актом који се звао синђелија(сигилион), којим су одређиване њихове основне дужности и месна надлежност.⁴⁹ Били су посредници између епископа и попова и као духовни надзорници имали су специфичне дужности. Једна од њих, према Душановомзаконику, била је *да ѿврати хришћане од јереси латинске*, а могли су и да издају *зайовед духовну*, тј. да изричу црквене казне.

2.2. Превођење православног у римокатоличанство од стране римокатоличког свештеника

У вршењу римокатоличког прозелитизма нарочито значајну улогу имали су римокатолички свештеници. Зато Законик осмим чланом „Ѧ латин'скоу попѣ” кажњава попа латинског који православног преведе у римокатоличанство: „И попѣ латин'скы, ако се нанде обратитѣ христіанна вѣ вѣроу латин'скоу, да се каже по законуу светыныхъ отъць.”⁵⁰ Законик и у овом члану у погледу казне упућује на Закон светих отаца. Којом казном је кажњаван поп латински који обрати православног у веру латинску?

А. Соловјев је само констатовао да је овај члан нејасан, јер не постоји одредба која кажњава латинског попа ни у Номоканону ни у Синтагми.⁵¹

А. Катанчевић је закључио да и овај члан Законика упућује на члан 39. 28 Закона градског из Законоправила, будући да садржи

48 С. Новаковић, *Законик*, 12.

49 Марија Копривица, *Пойови и ѿрошойови Српске цркве у средњем веку*, Центар за црквене студије, Ниш 2012, 90–92.

50 С. Новаковић, *Законик*, 13.

51 А. В. Соловјев, *Законик*, 175.

одредбу која кажњава сведока који зна да је неко из православља (хришћанства) прешао у манихејство, а то не пријави, те би се римокатолички свештеник могао подвести под појам овог сведока: „Римокатолички свештеник који је учествовао у обреду преобраћања православца у римокатоличанство, да се казни као и сведок преобраћања православца у богумилство, смртном казном.”⁵²

Међутим, изгледа да је сада А. Катанчевић, као што је то учинио А. Соловјев приликом тумачења члана 6, применио искључиво језичко-логичко тумачење. Због тога подвођење попа латинског под појам сведока преобраћања православца у манихејство из члана 39. 28 Закона градског не делује изгледно. Мало је вероватно да су средњовековни редактори Душановог законика могли да имају овакав логички закључак. Пре ће бити да су имали у виду радњу кривичног дела – превођење православца у другу веру или како каже А. Соловјев „одвраћање од праве вере.”⁵³

За ову радњу, односно кривично дело, Законоправило једино кажњава Јеврејина, па вероватно због тога А. Катанчевић није узео у обзир те одредбе Закона градског. Наиме, то су две одредбе Прохирона, чланови 31. и 32. главе 39. Закона градског у Јосифовској Крмчији, које у преводу З. Чворовића гласе: „Ако Јеврејин има хришћанина роба, па га обреже, да му одсеку главу” и „Ако се Јевреј или муслиман осмели да преобрати хришћанина из хришћанске вере, најтежом казном да се казни”, наводећи да се текст ове норме разликује од византијског оригинала из Прохирона, јер се у Прохирону као потенцијални учинилац овог дела наводи једино припадник јудејске вере.⁵⁴ У Законоправилу Св. Саве, који садржи реципирани Прохирон под називом Закон градски, наведене одредбе гласе: 1) 39. 31: „Ѧще жидовннѣ христѦаннна раба нѣдын. н обрѣжеть его. да сотѣкоуть ем главѣ:”⁵⁵ и 2) 39. 32: „Ѧще жидовннѣ дрѣзьнеть разѣвратити христѦаннѣскы помисли. главнѣи доуцѣ повннѣнѣ кѣтъ:”⁵⁶

З. Чворовић закључује „да се са основаношћу може претпоставити да је на одредбу 32. главе 39. гране Закона градског упућивала

52 А. Катанчевић, 563.

53 Александар В. Соловјев, *Историја словенских ѧрава; Законодавство Сѣефана Душана цара Срба и Грка*, Класици југословенског права, Јавно предузеће Службени лист СРЈ, Београд 1998, 470.

54 Зоран Чворовић, *Душанов законик у руском оѧлегалу: ѧрилоѧ уѧоредној срѧско-руској ѧравној историји*, *Catena mundi*, Београд 2018, 30–31.

55 Н. Дучић, 127.

56 *Ibid.*, 127.

и норма „поп латински да се казни по Закону светих отаца”, те да је природи кривичног дела чији је учинилац „поп латински” најближи пропис 32. главе 39. гране Закона градског.⁵⁷ Ове одредбе садржане су и у Синтагми Матије Властара у глави I-4: „Яште Юуденнь Христїанна или оглашенїаго раба стежити и обрѣжеть, или дрѣзнеть ко развратити христїанскын помысль, главнѣ да тоидиць боудеть.”⁵⁸ А. Соловјев је запазио да је то „контаминација двају закона из Прохирона, у којима се прети смртном казном Јеврејину, који би свога роба Хришћанина у своју веру превео или уопште покушао да преведе једног хришћанина.”⁵⁹

Прихватимо мишљење З. Чворовића, јер је логичније и исправније. У сваком случају, оба тумачења (А. Каганчевића и З. Чворовића) имају у виду исту казну. У питању је смртна казна за попа латинског који би православног обратио у римокатоличку веру.

Попа латинског кажњава и Закон о рудницима, који је 1412. године донео за Ново Брдо деспот Стефан Лазаревић. Наиме, према члану 20. Закона о рудницима, ако би поп латински преобратио православног у римокатоличку веру, био би кажњаван одсецањем носа: „поп латинскы кон се нагѣ крстивѣ христїаннада мѡу се подпопоре носѣ.”⁶⁰ У питању је срамотна телесна казна преузета из византијског кривичног права.

Ако пођемо од хипотезе да су чланови 6. и 8. Душановог законика упућивали на Синтагму Матије Властара, долазимо до једног значајног закључка. Одредба на коју је упућивао члан 6. (који кажњава оне који су прешли у јерес латинску) уопште није уврштена у Синтагму Матије Властара, а у Скраћеној Синтагми, како је запазио А. Соловјев, „испуштени су сви описи појединих јереси, који су имали само историјски значај, испуштени су (што је велика реткост у Скраћеној Синтагми) и сви наведени световни закони о јеретицима. Испуштена су готово и сва црквена правила о покрштавању јеретика.”⁶¹ Разлоге за ово скраћивање види у непостојању многих јереси у време цара Душана о којима говори Синтагма, као и одредаба о „најважнијој јереси – о латинству.”⁶² У потпуности се можемо сложити са његовим мишљењем.

57 З. Чворовић, 31.

58 С. Новаковић, *Синїаїмаїт*, 328. Т. Суботин-Голубовић, *Синїаїма*, 238.

59 А. В. Соловјев, *Историја; Законодавство*, 470.

60 Никола Радојчић (прир.), *Закон о рудницима десиїа Сїефана Лазаревића*, Научно дело, Београд 1962, 56.

61 А. В. Соловјев, *Историја; Законодавство*, 471.

62 *Ibid.*, 472.

Као што смо већ утврдили, члан 6. Законика једино је могао да упућује на одредбу 39. 28 Закона градског у Законоправили. Такође, одредба о Јеврејину који преведе свог роба у своју веру или уопште покуша било ког хришћанина да одврати од хришћанства није преузета у Скраћеној Синтагми. А. Соловјев је истакао да је у Скраћеној Синтагми испуштена та одредба, као и читава глава о Јеврејима.⁶³ Управо ове испуштене одредбе из Пуне Синтагме на које би Душанов законик потенцијално упућивао, као и то да одредба на коју је упућивао члан 6. уопште не постоји у Синтагми, наводе на закључак да је Душанов законик под термином „Закон светих отаца” највероватније подразумевао Законоправило.

Наведене одредбе санкционишу умишљајно спровођење римокатоличког прозелитизма и прелаз из православља у римокатоличанство. Два члана кажњавају и само стварање опасности односно услова да дође до промене вере. То су чланови 9. и 21. Први предвиђа недозвољени брак, а други недозвољену продају православног хришћанина.

2.3. Брак римокатолика и православне

Члан 9. „Ѡ полоуѡвѣрѡциѡ” прописује: „И ако се нанде полоуѡвѣрѡць оуѡзъмь христѡианцоу; ако оуѡлюбн, да се крѡстн оу христѡианѡство; ако ли се не крѡстн, да моу се оуѡмѡѡ жена н дѡца; н да ни даа дѡлѡ од коуѡкѡ; а онѡ да се нѡденѡ.”⁶⁴ Опасност од римокатоличког утицаја постојала је и у брачном праву. Мешовити брак између римокатолика и православне био је дозвољен једино ако би муж римокатолик прешао у православну веру. Санкције за непоступање римокатолика по наредби из члана 9. Законика биле су престанак брака, протеривање и одузимање дела његове имовине у корист жене и деце. С. Новаковић је приметио да Законик не регулише шта се дешава са осталим делом његове имовине.⁶⁵ Ако се има у виду да је римокатолик у том случају протериван, највероватније је да је остатак имовине конфисковала држава. Ове су мере биле неопходне, јер је жена према обичајном праву преузимала веру мужа, коју би наследила и њихова деца.

Душанов законик у овом члану за римокатолика употребљава израз *ѡолуверац*. Израз „полуверни” употребљен је на фресци „Сабор Немањин” у цркви Св. Ахилија у Ариљу. Натпис стоји из-

63 *Ibid.*, 471.

64 С. Новаковић, *Законик*, 13.

65 *Ibid.*, 154.

над групе неправославних епископа, па се у науци сматрало да су у питању богумили, јер је велики жупан Стефан Немања први сабор одржао против јеретика. Међутим, према М. Цуњку овде није реч о богумилима, већ о римокатолицима, будући „да је тешко поверовати да епископи на чијим се одежама налази приказан крст представљају богумиле.”⁶⁶ Ипак, делује невероватно да је Стефан Немања сазвао сабор против римокатолика, а 1189. године у Нишу преговара са немачким царем Фридрихом Барбаросом о нападу на Византију. Можда су сабору против богумила присуствовали и неки од римокатоличких црквених достојанственика, представљених на композицији?

Члан 9. предвиђа да ако римокатолик жели да се ожени православном, мора да пређе у православље. Ако узме православну за жену, све док то не учини, склопљени брак је рушљив. Може се оснажити (конвалидирати) једино преласком мужа римокатолика у православље, ако он то прихвати. Ако не прихвати, брак се поништава. Одузимају му се жена и деца, даје им се део *од куће*, тј. његовог имања, а он се протерује. И члан 9. Законика у служби је заштите православља, јер се основано претпостављало да ће жена у таквом браку преузети римокатоличку вероисповест свог мужа. Супротну ситуацију, када је мушкарац православац, а жена римокатоликиња Законик не регулише. *Argumentum a contrario* можемо закључити да је такав брак био допуштен, те га није било нужно посебно регулисати. Израз „да се изгњене” потиче од глагола „изгњати”, што значи изагнати, протерати.⁶⁷

2.4. Продаја православног хришћанина римокатолику

„И кто прода христіанна оу нноу неврноу вѣру, да [моу] се [роука] осете и езыкъ оуреже.”⁶⁸, прописује члан 21. Законика „Ѡ проданін христіан'скодъ”. Он предвиђа строге телесне казне реципиране из византијског права – одсецање руке и језика за оног ко прода православног хришћанина у *ину неверну веру*, будући да је постојала опасност да у том случају пређе из православља у веру свог новог господара. А. Соловјев је протумачио да се овај члан односи на продају православног роба и уједно указао на одредбу без санкције из Василика која

66 Млађан Цуњак, „Да ли на фрески „Сабор Немањин” у Ариљу имамо приказане богумиле”, *Теолошки йоіледи*, 14/1981, 152–153.

67 „изгњати” – expellere. Ђуро Даничић, *Рјечник из књижевних сѣарина срѣских*, I, Књажеско српска књигопечатња, Београд 1863, 397.

68 С. Новаковић, *Законик*, 24.

забрањује Јеврејину и сваком другом јеретику да држи хришћанско робље (51 βασ. I, 1), која је ушла у Синтагму Матије Властара, али није задржана у Скраћеној Синтагми.⁶⁹ Међутим, чини се да је овој одредби Душановог законика био ближи пропис 39. 5 из Закона градског (Прохирона), који продају слободног човека кажњава одсецањем руке: „Άще нѣкто вѣдын. свободна нѣкого коупитъ. нан продасть его нан отъдасть. нан въ вѣне нздасть. нан нзымѣнитъ. єдинно отъ сыхъ вниъ авльши се. таковомоу да оусеуета роуцѣ:”⁷⁰ Изгледа да је ипак наведена одредба Законоправила била извор члана 21, не само због казне, већ и због радње дела, будући да кажњава продају, а не поседовање роба. Такође, треба приметити да Законик употребљава израз *хришћанин*, без одређења да ли је у питању роб или слободан човек. По нашем мишљењу, могла се односити и на роба, али и на слободног човека, односно патримонијално зависног човека неропског положаја (примера ради, ако би властелин продао свог меропха), јер је овде пресудан верски елемент кривичног дела (у сваком случају реч је о продаји у ропство). Изгледа да је казна у односу на Законоправило пооштрена, с обзиром на отежавајућу околност – продају у *ину неверну веру*.

У науци се није стигло до јединственог мишљења око тога да ли наведени термин *ину неверну веру* означава било коју другу веру или римокатоличанство. Поводом дотичног члана А. Соловјев је забележио: „Члан 21 прети најстрожијим византијским казнама – одсецањем руке и језика ономе ко би се усудио продати хришћанина (православног) иноверцу, што треба тумачити – католику.”⁷¹ Да је реч о продаји православног у римокатоличанство сагласни су С. Шаркић,⁷² Љ. Кркљуш,⁷³ Н. Кршљанин⁷⁴ и Б. Марковић, која истиче да је иноверац исто што и полуверац,⁷⁵ дакле римокатолик. С друге стране Т. Тарановски под ино-

69 А. В. Соловјев, *Законик*, 188.

70 Н. Дучић, 124. У питању је одредба Еклоге (17. 16), потом преузета и у Прохиرونу (39. 5): „Ο σῶμα ἐλεύθερον κλέπτων καὶ πηράστων χειροκοπέισθω.” Ludwig Burgmann, *Ecloga, Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V.*, Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, Band 10, Frankfurt am Main 1983, 230.

71 А. В. Соловјев, *Законик*, 188.

72 Srđan Šarkić, „Le statut juridique des „non-chrétiens” dans le droit médiéval serbe”, *La condition des „autres” dans les systèmes juridiques de la méditerranée*, 2001, 208.

73 Љубомирка Кркљуш, *Правна историја српској народа*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2010, 102.

74 Нина Кршљанин, *Српске средњовековне йовеље као извор Душановој законика*, (докторска дисертација), Београд 2013, 199, фн. 775.

75 Биљана Марковић (ур.), *Душанов законик*, Просвета / Српска књижевна задруга, Београд 1986, 118.

верцем подразумева „неправославног”, што би значило припадника било које друге вере, сем православне.⁷⁶ Овакво тумачење заступа и Ђ. Бубало: „Мисли се на случајеве у којима купац православног роба није православне вере, било да је хришћанин или не.”⁷⁷

Приликом тумачења овог израза од помоћи може бити члан 153. Законика, „Ѡ тргов'цехъ”, који одређује састав мешовите пороте између Срба и римокатолика: „Иновѣр'цѣмъ и тргов'цѣмъ порот'ци половина ѡбѣмъ, а половина ныхъ дружинѣ, по законуѣ светаго краля.”⁷⁸ Да се у овом члану израз *иновѣрац* односи на римокатолике (Дубровчане, Которане, Сасе) слажу се С. Новаковић,⁷⁹ А. Соловјев,⁸⁰ Т. Тарановски,⁸¹ Ђ. Бубало,⁸² Љ. Кркљуш⁸³. Уколико применимо значење термина иновѣрацу смислу римокатолика на израз *ину неверну веру* из члана 21, долазимо до закључка да се тај израз односио највероватније на римокатоличку веру. Ово се може прихватити тим пре што је на тржишту средњовековне Србије у време доношења Законика иновѣрни купац понајпре могао бити римокатолик. Другим речима, при тумачењу наведеног појма треба имати у виду конкретност и казуистичност Законика.

Поред тога што је био у служби заштите православља од римокатоличанства, овај члан од значаја је и за систематско тумачење одредаба Душановог законика. Најпре треба пажљиво извршити анализу члана. Радња кривичног дела је продаја православног хришћанина римокатолику. За ово дело предвиђене су кумулативно две тешке телесне казне реципиране из византијског права. Последица дела је стварање реалне и озбиљне опасности да православни хришћанин пређе у римокатоличку веру. Дакле, за постојање овог кривичног дела није неопходна промена вере. Међутим, продајом православног римокатолику, створени су услови и могућност да до тога дође. Законик санкционише управо ову опасност.

Сада се треба вратити члану 6. Законика из којег сазнајемо да је било православнох хришћана који су прешли у римокатоличанство. Радња кривичног дела се састоји у напуштању православља и

76 Т. Тарановски, 281, 363.

77 Ђорђе Бубало (ур.), *Душанов законик*, Завод за уџбенике / Службени гласник, Београд 2010, 157.

78 С. Новаковић, *Законик*, 120.

79 *Ibid.*, 238.

80 А. В. Соловјев, *Законик*, 298.

81 Т. Тарановски, 599.

82 Ђ. Бубало, 208.

83 Љ. Кркљуш, 128.

преласку у римокатоличку веру. Уколико одбију да се врате православној вери, кажњавани су према Законику светих отаца. А. Соловјев је сматрао да је Законикимао у виду проширено тумачење одредбе Скраћене Синтагме А-1 (из Прохирона 39, 34),⁸⁴ која отпадника од православне вере кажњава губитком грађанских права (забрана завештавања, даровања и наслеђивања). У члану 21. радња дела је продаја православног у ропство римокатолику, чиме се ствара могућност да он пређе у веру свог римокатоличног господара, а члан 6. санкционише самостални и добровољни прелазак у римокатоличанство и одбијање повратка православној вери. Кривично дело из члана 6. је теже дело против вере у односу на оно из члана 21. Законика. Ако прихватимо гледиште А. Соловјева поводом казне за дело из члана 6, онда закључујемо да је оне који су прешли у римокатоличанство требало казнити блажом, имовинском казном односно ограничењем пословне способности, а онога који је продао православног хришћанина римокатолику тежом, телесном казном, одсецањем руке и језика. Ово је још један доказ да је хипотеза А. Соловјева у погледу одредбе Законика светих отаца на коју упућује члан 6. Душановог законика неодржива. За теже кривично дело (апостازیја, отпадништво од православља), морала је бити предвиђена тежа казна. Тако је опет потврђено да је члан 6. у погледу казне могао једино упућивати на одредбу 39. 28 Закона градског из Законоправила. Та одредба је за отпаднике од православне вере предвиђала смртну казну. Она је свакако тежа казна од телесних казни (одсецање руке и језика) кумулативно одређених у члану 21. за продају православног у римокатоличанство, лакше кривично дело против вере у односу на отпадништво од православља и прелаз у римокатоличанство из члана 6. Законика.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Из свих наведених одредаба Душановог законика јасно произилази да је постојала опасност од римокатоличног прозелитизма, те да је један број православних верника прешао у римокатоличанство. Зато Душанов законик упућује на смртну казну Законика светих отаца за попа лагинског који преведе православног у римокатоличанство, као и за оне отпаднике од православља који се не покају и одбију да се врате православној вери. Да би се извршило враћање у православље оних који су прешли у римокатоличанство, Законикје предвидео обавезу цркве да по свим градовима и трговима постави протопопове који ће то спроводити. Брак између православне

84 А. В. Соловјев, *Законик*, 175.

жене и мужа римокатолика био је забрањен. У том случају, једино је муж преласком у православље могао да сачува брак. Продаја православног хришћанина у ропство римокатолику била је забрањена под претњом тешких телесних казни.

Чланови 6. и 8. Законика изазвали су одређене несугласице у науци и потешкоће у откривању на које се тачно одредбе циља. Основни разлог је у томе што се кажњава прелазак из православља у римокатоличанство. Овакву радњу дела не садржи ни Законоправило ни Синтагма. Законоправило је реципирало византијски правни зборник Прохирон (у Законоправилу: Закон градски) из IX века, те је логично да не прописује ово кривично дело, јер је тада хришћанска црква још увек била јединствена (до великог раскола – шизме дошло је 1054. године). Синтагма такође преузима световне одредбе из Прохирона и Василика. Због тога се искључивом применом језичко-логичког тумачења на ово питање не може дати одговор. Пре свега треба уочити заједничке елементе кривичних дела из одговарајућих одредаба. Када је у питању члан 6. Законика, заједнички елемент са чланом 39. 28 Закона градског била би последица дела – напуштање православља. Тако је Законик изједначио прелаз у римокатоличанство и прелаз у јерес, што је уосталом учињено и означањем римокатоличке вере као *јереси латинске*, чиме је проширио дејство члана 39. 28 Законоправила и на случајеве преласка у римокатоличанство. Заједнички елемент члана 8. Законика и 39. 32 Закона градског је радња дела – превођење православног хришћанина у другу веру. Дакле, поп латински који преведе православца у римокатоличанство кажњаван је исто као и Јеврејин који преведе хришћанина у јудејску веру – смртном казном. Може се поставити питање: зашто Законик није директно прописао смртну казну за ова дела, већ је то учинио упућивањем на Законоправило? Одговор лежи у томе што је законодавац желео да смртној казни за наведена кривична дела римокатоличког прозелитизма да правни основ, односно да тако „оправда” њено прописивање у овим случајевима. Такође, утврдили смо да је извор члана 21. Законика била одредба 39. 5 Закона градског. На основу овога, закључујемо да се Душанов законик у погледу казни за кривична дела римокатоличког прозелитизма ослања на Законоправило, као и да се под његовим термином *Закон(ик) светијих оцаца* подразумева управо Законоправило Св. Саве.

Ипак, не постоје докази о примени ових одредаба Душановог законика у пракси. Поред наведених одредби Законика, које су превасходно имале заштитну улогу, постоје извесни подаци о Душановој антикатоличкој политици. Очигледно је да је римокатолич-

ки прозелитизам био веома снажан у Србији, будући да је цар Душан морао да повремено предузима и одређене реципрочне мере. О томе је папин легат Гвидо 25. маја 1350. године писао мађарском краљу, млетачком дужду и магистру реда Јовановаца: „Стефан Душан, који се самовласно начинио ћесарем Рашке, силом и насиљем вуче неке хришћане у својој држави вероломству и неверништву. Исте, противно црквеним обредима, даје крштавати, стварајући на тај начин осетан губитак хришћанској вери.”⁸⁵ Папа Иноћентије VI (1352–1362) писао је царици Јелени „како је сазнао о жељи њеног мужа, да врати црквена лица на своје старе положаје, да поново отвори цркве и манастире, који су католицима били одузети и да укине наредбу о крштењу Латина.”⁸⁶ Мавро Орбин такође наводи да је Душан „лишио свега злата и сребра и других драгоцености латинске цркве и манастире.”⁸⁷ Дакле, и наведени историјски подаци посредно говоре о постојању римокатоличког прозелитизма у време владавине цара Душана. Због тога је ово изузетно опасно кривично дело против православне вере санкционирано Душановим закоником.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ:

- Ludwig Burgmann, *Ecloga, Das Gesetzbuch Leons III. und Konstantinos' V.*, Forschungen zur byzantinischen Rechtsgeschichte, Band 10, Frankfurt am Main 1983.
- Нићифор Дучић, *Крмчија Морачка*, Гласник српског ученог друштва, Београд 1877.
- Стојан Новаковић, *Законик Сѣфана Душана цара срѣској 1349–1354*, Задужбина Илије М. Коларца, Београд 1898.
- Стојан Новаковић, *Маѣије Власѣара Синѣаѣмаѣ*, СКА, Београд 1907.
- Мавро Орбин, *Краљевсѣтво Словена*, Ганеша клуб, Београд 2016.
- Никола Радојчић (прир.), *Законик цара Сѣфана Душана 1349 и 1354*, САНУ, Београд 1960.
- Никола Радојчић (прир.), *Закон о рудницима десѣоѣа Сѣфана Лазаревића*, Научно дело, Београд 1962.

85 М. Ал. Пурковић, 51.

86 *Ibid.*, 62.

87 Мавро Орбин, *Краљевсѣтво Словена*, Ганеша клуб, Београд 2016, 335.

Свети Сава, Монах Теодосије, Свети краљ Стефан Првовенчани, *Житија Светиої Симеона и Светиої Саве*, (прир. Мирослав Павловић), Манастир Светог Саве Српског Кувеждин, Крагујевац 2016.

Татјана Суботин-Голубовић (прев.), *Матија Властлар, Синџајма*, САНУ, Београд 2013.

ЛИТЕРАТУРА:

Ђорђе Бубало (ур.), *Душанов законик*, Завод за уџбенике, Службени гласник, Београд 2010.

Радослав М. Грујић, *Полиитичко-верска активност Ваиикана на Балкану кроз векове*, Catena mundi, Београд 2020.

Андреја Катанчевић, „Деликт римокатоличког прозелитизма у средњовековној Србији”, *Црквене студије*, 2/2016, 559–566.

Марија Копривица, *Појови и њрошойови Српске цркве у средњем веку*, Центар за црквене студије, Ниш 2012.

Љубомирка Кркљуш, *Правна историја српскої народа*, Правни факултет Универзитета у Београду, Београд 2010.

Нина Кршљанин, *Српске средњовековне њовеље као извор Душанової законика* (докторска дисертација), Београд 2013.

Биљана Марковић (ур.), *Душанов законик*, Просвета: Српска књижевна задруга, Београд 1986.

Димитри Оболенски, *Визанџијски комонвелџ*, Просвета: Српска књижевна задруга, Београд 1991.

Георгије Острогорски, *Историја Визанџије*, Мiба Books, Београд 2017.

Миодраг Петровић, „Бабунска реч” у Законику цара Стефана Душана 1349. и 1354. године”, *Археографски џрилози*, 25/2003, 143–161.

Мирослав Поповић, *Српска краљица Јелена између римокатоличанства и џравославља*, Православни Богословски факултет, Институт за теолошка истраживања, Београд 2010.

Миодраг Ал. Пурковић, *Авињонске џаје и српске земље*, Лио, Горњи Милановац, 2002.

Никола Селаковић, *Душанов законик и џравни џрансиланџи*, Правни факултет у Београду, Београд 2007.

Александар В. Соловјев, *Законик цара Стефана Душана 1349. и 1354. џодине*, САНУ, Београд 1980.

Александар В. Соловјев, *Историја словенских џрава; Законодавство Стефана Душана цара Срба и Грка*, Класици југословенског права, Издавачко предузеће Службени лист СРЈ, Београд 1998.

Момчило Спремић, *Србија и Венеџија (VI–XVI век)*, Службени гласник, Београд 2016.

- Стефан Стојановић, „Јеретик из члана 10 Душановог законика”, *Зборник радова Правној факултету у Нишу*, 85/2019, 411–426.
- Стефан Стојановић, *Православље и Српска православна црква у Душановом законнику* (докторска дисертација), Ниш 2021.
- Теодор Тарановски, *Историја српској права у Немањинској држави*, (прир. Раде Михаљчић), Лирика, Београд 2002.
- Сима Ђирковић, *Католичке парохије у средњовековној Србији*, Работници, војници, духовници, Equilibrium, Београд 1997.
- Бождар Ферјанчић, Сима Ђирковић, *Стефан Душан, краљ и цар 1331–1355*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 2005.
- Млађан Цуњак, „Да ли на фрески „Сабор Немањин” у Ариљу имамо приказане богумиле”, *Теолошки погледи*, 14/1981, 152–153.
- Зоран Чворовић, *Душанов законик у руском оцедалу: урилој ујоредној српско-руској правној историји*, Catena mundi, Београд 2018.
- Srdan Šarkić, „Le statut juridique des „non-chrétiens” dans le droit médiéval serbe”, *La condition des „autres” dans les systèmes juridiques de la méditerranée*, 2001, 203–213.
- Срђан Шаркић, „Правни положај странаца у средњовековној Србији”, *Зборник радова Правној факултету у Новом Саду*, 3/2011, 53–67.

РЕЧНИЦИ:

- Ђуро Даничић, *Рјечник из књижевних старина српских, дио први: А-К*, Књажевско српска књигопечатња, Београд 1863.
- Сима Ђирковић, Раде Михаљчић, *Лексикон српској средњеј века*, Knowledge, Београд 1999.

Dr Stefan V. STOJANOVIĆ*

CRIMINAL OFFENCES OF TURNING AND CONVERSION TO ROMAN CATHOLICISM IN DUŠAN'S CODE

Summary

Dušan's Code is the most important monument of Serbian medieval law. It contains a large number of provisions relating to Orthodoxy, the church, the clergy and monasticism. The first 38 articles are directly dedicated to the faith and the church. The Code also prescribes various criminal offences against Orthodoxy, and the most numerous are offences of Roman Catholic proselytism. The introductory part of the paper contains a brief analysis of the position of Roman Catholics in medieval Serbia, the relationship between Serbian rulers and popes, and especially emphasizes the role of Roman Catholic propaganda and the conversion of the Orthodox to Roman Catholicism, which was most prevalent during the reign of Tsar Dušan. The subject of the author's legal-historical analysis is those provisions of Dušan's Code that incriminate turning and conversion to Roman Catholicism. So far, it has been indisputably established in science that these are Articles 6, 7, 8, 9 and 21. In Article 6, the Code of Emperor Stefan Dušan proclaims: „And concerning the Latin heresy: Christians who have turned to the use of unleavened bread shall return to the Christian observance. If any fail to obey and do not return to Christian Orthodoxy, let them be punished as is written in the Code of the Holy Fathers.” Article 7 provides: „And the Great Church shall appoint head priests in all market towns to reclaim from the Latin heresy those Christians who have turned to the Latin faith, and to give them spiritual instructions, so that each one of them returns to Christianity.” Article 8 punishes the Latin priest: „And if a Latin priest is found to have converted a Christian to the Latin faith, let him be punished according to the Law of the Holy Fathers.” Article 9 prohibits mixed marriage: „And if a half-believer is found to be married to a Christian woman, let him be baptized into Christianity if he desires it. But if he refuses to be baptized, let his wife and children be taken from him, and let a part of his house be allotted to them, and let him be driven forth.” Finally, Article 21 prescribes: „And whoever shall sell a Christian into another and false faith, let him be crippled and his tongue cut out.” In the concluding remarks, the author points out the basic causes of prescribing these crimes, as well as certain historical data on Emperor Stefan Dušan's anti-Catholic politics.

Key words: *Orthodoxy. - Roman Catholicism. - Dušan's Code. - Serbian medieval law. - Code of the Holy Fathers.*

Рад приспео / Paper received: 30.4.2020.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 18.6.2020.

* Research Assistant of Innovation Center, University of Niš, stojanovicst91@gmail.com
The paper is an adapted part of the author's doctoral dissertation, „Orthodoxy and Serbian Orthodox Church in Dušan's Code” and was presented at the Second International Student Conference „Law and Religion” (Iustoria 2021), held on 25–27. March 2021 at the University of Belgrade Faculty of Law.